

Հայ Աւետարանական Եկեղեցիին վարդապետական առանձնայատկութիւնները

ՊԱՐԳԵՒՆՆ. ՏԱՐԱԳՃԵԱՆ

ՆԵՐԱԾԱԿԱՆ

ՀԱՅ ԱՒԵՏ. ԵԿԵՂԵՑԻԻ ԲՆՈՅԹՆ ՈՒ ԳՈՅԱՌՈՒՄԻ ԱԶԴԱԿՆԵՐԸ

Հայ Աւետարանական առաջին եկեղեցին կազմուեցաւ 1 Յուլիսի, 1846 թ.ին: Հայ Աւետարանական եւ Եկեղեցի բառերը բնորոշիչ տարրերը դարձան ԺԺ. դարու առաջին կիսուն գոյութիւն առնող այս Հայ կրօնական հաւաքականութեան: Հայ էր, քանի որ Հայ ժողովուրդին մէջ, Հայ ժողովուրդին համար ու Հայ ժողովուրդով ծնաւ, զարգացաւ ու ծառայեց: Աւետարանական էր, քանի որ Աւետարանը՝ իբրեւ կանոն հաւատքի եւ կեանքի՝ գերադաս համարեց քան եկեղեցական աւանդութիւնները ու հաստատուած կարգ ու սարքը: Եկեղեցի էր, քանի որ ան կ'ամբողջացնէր Աւետարանի մէջ նկարագրուած Եկեղեցիին բոլոր պայմանները: Ասիկա կ'ենթադրէր հրաժարիլ այն բոլոր աւանդութիւններէն, որոնք ուղղակի կամ անուղղակի կերպերով արգելք կը դառնային Եկեղեցիի քրիստոնսական առաքելութեան ազդու գործադրութեան:

Այս ուսումնասիրութեան նպատակը չէ Աւետարանական վարդապետութեան ուղիղ կամ վաւերական ըլլալը հաստատել: Հապաքոյց տալ վարդապետական այն տարբերութիւնները, որոնք կը բաժնեն զայն Հայ Առաքելական Եկեղեցիէն:

Ինչպէս ամէն յեղաշրջական շարժում, Հայ Աւետարանականութիւնը, իբրեւ բարեպաշտական եւ բարեկարգչական շարժում՝ ծնունդ առաւ տիրող պայմաններու իբրեւ հակազդեցութիւն:

Ուրեմն՝ այս ներածականին մէջ արագօրէն թուենք էական պատճառները Աւետարանական եկեղեցիին դոյուքիան դալուն՝ առանց մտնելու հակաճառութեանց կայուածէն ներս: Հետեւեալ կէտերը նկատի առնուելու են ոեւէ պատմաբանի կողմէ, որ կ'ուզէ գիտական մեթոտով եւ անաչառութեամբ մօտենալ պատմական այս դէպքին:

ՀԵՌԱԿԱՅ ԿԱՄ ԱՆՈՒՂԱԿԻ ՊԱՏՃԱՌՆԵՐ

1. Հայ եկեղեցիէն ներս դարերու ընթացքին զգացուած է բարեկարգութեան կարիքը: Զայնք բարձրացած եւ փորձեր կատարուած են այդ ուղղութեամբ, սակայն անոնք ձախողութեան դատարարուած են:

2. ԺԶ. դարու եկեղեցական բարեկարգութեան, ու ապա ԺԸ. եւ ԺԹ. դարերուն Անգլիոյ եւ Ամերիկայի մէջ հոգեւոր արթնութիւններու ստեղծած ընդհանուր մթնոլորտը:

3. Թուրքիոյ որդեգրած ազատական քաղաքականութիւնը ու դէպի Արեւմուտք լուսամտներու բացումը:

4. Արեւմտեան պետութիւններու՝ յատկապէս Անգլիոյ՝ եւ Ռուսիոյ շահերու խաչաձեւումը Օսմանեան «Հիւանդ Մարդ»ուն շուրջ:

5. Հայ Առաքելական Եկեղեցիի Աթոռներուն՝ էջմիածինի, Երուսաղէմի ու յատկապէս Կ. Պոլսոյ հոգեւոր վիճակի վատթարացումը վերջին քանի մը դարերու ընթացքին:

6. Աստուածաշունչի հրատարակութեան եւ տարածումին նուիրուած Ռուսական, Անգլիական եւ Ամերիկեան Ընկերութիւններու տենդազին աշխատանքը՝ ժողովուրդներու հասկցած լեզուներով — ի միջի այլոց հայերէն գրաբար, հայատառ թրքերէն ու հայերէն աշխարհաբար լեզուներով — Սուրբ Գիրք հրատարակելու եւ տարածելու:

ՈՒՂԱԿԻ ԿԱՄ ԱՆՄԻՋԱԿԱՆ ՊԱՏՃԱՌՆԵՐ

1. Կ. Պոլսոյ Պատրիարքարանին կից հաստատուած Փէշտիմալճեանի ճեմարանին մէջ յառաջ եկած հոգեւոր հետաքրքրութիւնը եւ արթնութիւնը իբր հետեւանք Աստուածաշունչի սերտողութեան:

2. Ճեմարանականներու եւ ուսուցիչներու հոգեւոր խանդն ու եռանդը՝ Աւետարանի պատգամը տարածելու ժողովուրդին մէջ, ու «Բարեպաշտական Միաբանութիւն» անունով ընկերութեան մը ծնունդը:

3. Միսիոնարներու ժամանումը Կ. Պոլիս: Ամերիկայի մէջ տարիներ տեւող հոգեւոր արթնութիւններու հետեւանքով քանի մը երիտասարդներ նախաձեռնարկ կ'ըլլան միսիոնարական ընկերութեան մը կազմութեան: Նպատակ՝ Ամբողջ աշխարհը Քրիստոսի ու Անոր Աւետարանին շահիլ: Ծայր աստիճան պահպանողական եւ բարեպաշտական աստուածաբանութեան ծնունդը ըլլալով, Ընկերութեան անդամները համոզուած էին թէ Քրիստոս վերստին պիտի չգար մինչեւ որ աշխարհի բոլոր ժողովուրդները քրիստոնէութեան լոյսը չընդունէին: Եկեղեցավարական տեսակէտով անոնք վերապահութիւններ եւ նախապաշարումներ ունէին կղերապետական, նուիրապետական ու ծիսապաշտական դրութիւններու դէմ: Անոնք Աւետարանը քարոզեցին հեռաւոր Ասիայէն մինչեւ Մերձաւոր Արեւելեան երկիրներ:

4. Միսիոնարները չկրցան ըմբռնել հայ եկեղեցիին առանձնայատուկ պատմութիւնը, գոյավիճակը եւ դերը հայ ժողովուրդին կեանքին մէջ: Ծայրայեղ տարբեր նոյնիսկ արհամարհական ոգի ցուցաբերեցին՝ ինչ որ մեծ վայրոյթ յառաջ բերաւ պատրիարքական շրջանակներու մէջ:

5. Հայ Կաթողիկէ համայնքի մը անջատ ժողովրդապետութեամբ հաստատուիլը Կ. Պոլիս, 1831 թ.ին, աւելի զգայուն դարձուց հայ պատրիարքութիւնը՝ միսիոնարութեան ընծայած հոգեւոր եւ կրթական ծառայութիւններուն նկատմամբ:

6. Մէկ կողմէն Ռուսիոյ եւ Անգլիոյ մրցակցութիւնը, իսկ միւս կողմէն՝ կաթողիկէ իշխանութիւններու հակակրանքը բողոքական միսիոնարութեան դէմ, ու տակաւին՝ ծայրայեղ բարեպաշտականներու անխորհուրդ արտայայտութիւնները յառաջ բերին անբաղձալի կացութիւն մը:

7. Զուխանքան Մատթէոս Պատրիարք, մէկ կողմէն անձնական շահու գծով, իսկ միւս կողմէն Ռուսիոյ կառավարութեան կողմէ իշխանութիւնի ներսէս Աշտարակեցի կաթողիկոսին միջոցով տրուած հրահանգներուն ընդառաջելով, ձեռնարկեց հալածանքի, նզովքի եւ արտաքսումի քաղաքականութեան՝ այն բոլորին դէմ, որոնք բողոքական միսիոնարութեան հետ կապ ունէին այս կամ այն կերպով:

8. Թուրքիոյ մէջ «միլլէթ»ի դրութիւնը եղաւ անջատումի մեծ ազդակ մը, որով Կ. Պոլսոյ պատրիարքին անձին ու աթոռին

վրայ կը կեդրոնանար ամբողջ հայ ժողովուրդին ազգային, եկեղեցական, կրթական, հասարակական, առեւտրական եւ քաղաքացիական կեանքն ու դործունէութիւնը: Հետեւաբար հայ եկեղեցիէն արտաքսուել կը նշանակէր հայ ժողովուրդէն կամ ազգէն անջատուիլ՝ յաջա օսմանեան պետութեան:

9. Վերջին կէտ մը՝ որ ընդհանրական ընոյթ ունի, հայ ժողովուրդին՝ դաստիարակութեան եւ լուսաւորութեան նկատմամբ ունեցած բնական փափաքն ու ընդունակութիւնն է: Հայը իր իմացական եւ զբօսական ընդունակութիւններով եւ ձգտումներով միշտ դտնուած է յառաջապահ դիրքերու վրայ ու ջահակիրք դարձած է նոր գաղափարախօսութիւններու եւ շարժումներու:

Կը խորհինք թէ այս ազգակները առաւել կամ նուազ չափով պատճառ դարձած են Հայ Աւետարանական Եկեղեցիի անջատ գոյութեան: Կրնանք հաստատել թէ կրօնականին կողքին կարեւոր դեր ունեցած են աշխարհագրական, քաղաքական, ընկերաբանական, կրթական, տնտեսական եւ ազգային-բնախօսական ազգակներ:

ԴԱՒԱՆՈՒԹԻՒՆ ԵՒ ՎԱՐԴԱՊԵՏՈՒԹԻՒՆ

Որպէսզի կարենանք շիտակ ուղիին մէջ մնալ ու յստակ կերպով ներկայացնել մեր առած նիւթը, պէտք է գիտնանք իմաստը դաւանութեան եւ վարդապետութեան, ինչպէս նաեւ տարբերութիւնը այս երկուքին: Ասիկա կարեւոր է, որովհետեւ հայ իրականութեան մէջ դաւանափոխ կը կոչեն Առաքելական Եկեղեցիէն զատուելով Կաթողիկէ կամ Աւետարանական Եկեղեցիին միացողը, ինչ որ կը մատնանշէ թիւրիմացութիւն մը դաւանութիւն բառին շուրջ:

Դաւանիլ բառը նոր Կտակարանի մէջ միշտ գործածուած է վկայել, ընդունիլ, խոստովանիլ ու յայտարարել իմաստներով: Այսպէս՝ «Ով որ մարդոց առջեւ զիս կը դաւանի...» (Մատթ. Ժ. 32). «Եւ ամէն լեզու դաւանի թէ Յիսուս Քրիստոս Տէր է...» (Փիլ. Բ. 11). «Վասնզի եթէ ջու բերնովդ Յիսուսը Տէր խոստովանիս...» (Հռովմ. Ժ. 9): (Երանարէն բնագիրին մէջ հովտօլիէ՛յսէյս է որ նաեւ դաւանի կը նշանակէ: Երանարէն այս նոյն բառն է, հովտօլիէօ, որ կը գործածուի նաեւ վերի համարներուն մէջ՝ դաւանիլին համար):

Ինչպէս կը տեսնուի վերի համարներուն մէջ, դաւանութիւնը Յիսուսը Տէր, եւ Փրկիչ ըլլալը ընդունիլն ու վկայելն է: Աւելի կարեւորը այն է թէ ով որ այս դաւանութիւնը ընէ, պիտի փրկուի (Հռովմ. Ժ. 9): Այս դաւանութեան մղիչ ոյժը հաւատքն է, հաւատք Յիսուսի Տէր, Փրկիչ, Աստուծոյ Որդի եւ մեռելներէն յարութիւն առած ըլլալուն:

Հարկ չկայ ըսելու՝ թե քրիստոնեայ բոլոր եկեղեցիները ունին այս նոյն դաւանութիւնը Յիսուսի մասին: Հետեւաբար մէկը դաւանաւորիս կ'ըլլայ եթէ միայն մերժէ Յիսուսի Որդի Աստուծոյ, Տէր եւ Փրկիչ ըլլալը եւ անոր յարութիւնը, որոնք փրկութեան համար անհրաժեշտ են:

Վարդապետութիւնը ուսուցում է, եւ բովանդակութիւնը ուսուցումածին: Մինչ դաւանութեան մէջ հաւատքն է կենսականը եւ որ Աստուծոյ կողմէ կը տրուի մարդուն, վարդապետութեան մէջ իմացականութիւնն է որ գործի կը լծուի: «Դաւանութիւն Սուրբ Դիրքէն քաղուած եզրակացութիւն եւ ճշդութեամբ բացատրուած նախադասութիւն է, յստակ եւ որոշ բառերով», կ'ըսէ Օրմանեան Պատրիարք: «Վարդապետութիւնն ալ», կը շարունակէ ան, «նմանապէս Սուրբ Դիրքէն քաղուած եւ ճշդութեամբ բացատրուած նախադասութիւն մըն է, որ պէտք է միշտ յստակ ըլլայ եւ աւանդութեան մը հետեւողութեամբ հաստատուի, որով իբր ողջամիտ եւ ճմարիտ կամ ճմարտանման սկզբունք կրնայ ընդունելի ըլլալ, բայց երբեք բացարձակ կերպով հաւատացուելու հարկ չի պարունակեր, եւ չընդունուած ատեն եկեղեցւոյ ծոցէն մերժուած ըլլալու հետեւանքը չ'արտադրեր»: (1)

Նոյն էջին վրայ սակայն Օրմանեան, դաւանութիւնը կը նկատէ «եկեղեցւոյ հեղինակութեամբ զօրացած ճմարտութիւն» մը: Մինչդեռ եթէ դաւանութիւն մը Աւետարանէն «քաղուած» է իր եղած վիճակին մէջ, պէտք չունի եկեղեցիին հեղինակութեան: Աւետարանը գերազոյս հեղինակութիւնն է եւ պէտք չունի եկեղեցիին հեղինակութեան՝ ճմարտութիւն նկատուելու համար: Միւս կողմէն, չիտակ դանազանութիւն մը կ'ընէ դաւանութեան եւ վարդապետութեան միջեւ երբ կը գրէ. «Դաւանութիւնը կը պատկանի հաւատքին եւ կրօնքին, վարդապետութիւնը կը պատկանի ուսման եւ աստուածաբանութեան»: (2)

Եզրակացութիւնը բառերու այս սահմանումին, այն է թէ քրիստոնեայ բոլոր եկեղեցիները ունին մէկ դաւանութիւն, այսինքն՝ վկայութիւն, որ անզանցառելի է ու անփոփոխելի: Այս դաւանութիւնը Աւետարանէն քաղուած է եւ հաւատքով ընդունուած: Յիսուս Քրիստոս Տէր է, Որդի Աստուծոյ, որ աշխարհ գալով մարդոց մեղքերուն համար խաչին վրայ մեռած է: Սակայն յարութիւն առած՝ ու երկինք համբառնալով նստած է Հօր Աստուծոյ աջ կող-

1) Օրմանեան, Հայոց եկեղեցին, Պէյրութ 1961, էջ 89:

2) Նոյնը:

մը: Ան վերստին պիտի դայ փառքով, դատելու կենդանիներն ու մեռեալները: (3)

Եկեղեցիներ՝ ընդունելով հանդերձ հաւատքի այս դաւանութիւնը, ունին իրենց ուրոյն աստուածաբանութիւնը եւ վարդապետութիւնները, որոնք հիմնուած են «տիեզերական ժողով»ներու բանաձեւած հանդանակներու (հին կամ ծիսական եկեղեցիներու: պարագային) եւ կամ, հեղինակաւոր աստուածաբաններու Ս. Գրային մեկնաբանութեանց ու անհատներու փորձառութիւններուն (բողոքական կամ նոր եկեղեցիներ) վրայ: Այս վարդապետութիւնները աղղեցութիւններ կը կրեն նաեւ տեղական մշակոյթէն, քաղաքական եւ ընկերային փոխադասութիւններէն, ընկերային յեղաշրջումներէն, լեզուի դարձացումէն, դիտական տեսութիւններէն եւ իրագործումներէն եւ որոշ չափով ենթակայական փորձառութիւններ են:

Դաւանանքի ու վարդապետութեան միջեւ եղած տարբերութեան մասին տրուած այս բացատրութիւնները պիտի օգնեն ճշգրիտ կերպով ըմբռնելու Աւետարանական Շարժումը եւ անոր աստուածաբանական ու վարդապետական առանձնայատկութիւնները:

ՎԱՂ ՇՐՋԱՆԻ

ՀԱՅ ԱՒԵՏԱՐԱՆԱԿԱՆ ՀԱՒԱՏՔԻ ՅԱՅՏԱՐԱՐՈՒԹԻՒՆՆԵՐԸ

Կ. Պոլսոյ «Աւետարանականներ»ը իրենց հաւատքի առաջին հանդանակը հրապարակեցին 14 Յունուարի 1846-ին, երբ տակաւին պաշտօնապէս դոյութիւն չունէր Աւետարանական եկեղեցի կամ Համայնք: (4) Անոնք այս միջոցին դիմեցին ոչ թէ ապստամբելու պատրիարքին դէմ, հապա մէկ կողմէն ջատագովելու իրենց դիրքը, իսկ միւս կողմէն՝ բողոքելու պատրիարքին՝ իրենց դէմ արձակած բանադրանքին, նզովքին եւ զիրենք իբրեւ հերետիկոս ամբաստանելուն դէմ: Արդարեւ Մատթէոս Պատրիարք իր 12 Յունուարի 1846 թ.ի կատարած պաշտօնական յայտարարութեամբ կը նզովէր

3) Տես՝ Գործք Առօր. Բ. 14-42, Ժ. 34-43: Հռովմ. Ժ. 9-13: Ա. Կորնթ. Ժ. Բ. Գ. 5-12:

4) The Missionary Herald, XLII (June, 1846), p. 194. Վեր. Ս. Իւրիւմեան իր Մագուան եւ Ընթացք Աւետարանականութեան ի Հայս գիրքին մէջ (Կ. Պոլիս, 1914), ամբողջութեամբ դրած է հաւատքի այս յայտարարութիւնը, սակայն քուակմը 22 Յունուարի է, փոխանակ 14 Յունուարի. տես մայնը, էջ 160):

բոլոր «Աւետարանականներ»ը: (5) Հետեւաբար՝ «Աւետարանականներ», յայտարարելով իրենց հաւատքի հանդանակը, կ'ուզէին ապացուցանել թէ իրենք հերետիկոս չեն:

«Հալածեալք քրիստոնեայքս» ստորագրութիւնը կրող այս յայտարարութիւնը կը սկսի պատրիարքին ուղղուած բողոքով՝ քանի որ «հալածանք, զրկողութիւն, զրպարտութիւն եւ եղած վնասներ» ստիպած էին զանոնք զրկու այդ նամակը: Թշնամի ներկայացուելով յաշտ ազգին՝ անոնք զրկուած էին եկեղեցիի արտօնութիւններէն: Այս բոլորին հետ մէկտեղ, անոնք իբրեւ հերետիկոս ամբաստանուելով՝ նոյովքի ու բանադրանքի կ'ենթարկուէին ու այս պատճառով իսկ կը պարտաւորուէին ապացուցանել իրենց ճշմարիտ հաւատացեալ ըլլալը: Յայտարարութիւնը ապա կը շարունակէ՝

«Մենք կը հաւատանք եւ կը խոստովանինք Ամենասուրբ Երրորդութեան եւ միոյ Աստուածութեան Հօր եւ Որդւոյ եւ Հոգւոյն Սրբոյ, մի տէրութիւն՝ մի կամք՝ մի իշխանութիւն:

«Կը հաւատանք մեր Տէր Յիսուս Քրիստոսի՝ որ է կատարեալ Աստուած եւ կատարեալ մարդ, եւ կը դաւանինք գանիկա մի միայն Փրկիչ աշխարհի եւ ճշմարիտ Քահանայապետ եւ միջնորդ ու բարեխօս հաւատացելոց եւ գլուխ եկեղեցիին, որ եւ ինքն պիտի գայ դատելու կենդանիները եւ մեռելակները, եւ արդարութեամբ հատուցանելու՝ արդարաց կեանք յաւիտեանական եւ մեղաւորաց տանջանք յաւիտեանական:

«Մենք կը հաւատանք Հոգւոյն Սրբոյ՝ որ է անեղծ եւ կատարեալ Աստուած եւ աղբիւր նշմարտութեան, որ խօսեցաւ օրէնքներով, Մարգարէներով եւ Սուրբ Աւետարանով, որ եւ ինքն է առաջնորդ եւ միջնորդ քրիստոնէից:

«Կը հաւատանք Աստուածաշունչ Սուրբ Գրոց Հին եւ Նոր Կտակարաններուն՝ որ է կատարեալ կանոն եկեղեցւոյ, եւ անոր մէջ պարունակուած ամէն վարդապետութիւններ, կանոններ եւ խորհուրդներ կ'ընդունինք բոլորով սրտիւ...:

«Կը դաւանինք թէ մեզի համար քրիստոսադիր պարտաւորութիւն մըն է մկրտութիւնը յանուն Հօր՝ եւ Որդւոյ եւ Հոգւոյն սրբոյ: Ինչպէս նաեւ հաղորդութիւնը ըստ սահմանադրութեան փրկչին մերոյ իր կենարար մահը յիշատակելու համար: Որպէս պատուիրեց, «Զայս արաջիք առ իմոյ յիշատակի»:

«... Կը խոստովանիմք որ մեր հաւատքը եկեղեցւոյն ընդունած Ս. Աւետարանին ուսուցած հաւատքն է, *ինչպէս Նիկիական Հանդանակն ալ Աւետարանին Համաձայն ըլլալով՝ անիկա ընդունելովնիս ալ մեր Հաւատքին ուղղահարաւորութիւնը կը յայտնենք քրիստոնէական ընդհանուր եկեղեցւոյն դաւանութեան Համեմատ :*

«Եւ արդ՝ որ մենք կը խոստովանիմք պատշաճապէս քէ մեր հաւատքը Ս. Գիրքին սորվեցուցածն է, ինչպէս որ այնպէս ըլլալ արժած է եւ իրաւ, ի՞նչպէս կրնանք ընդունիլ այն պահանջմունքները, որ Ս. Դրոց կանոնին հակառակ են, եւ քացարձակապէս արգիւտած են նզովքով : ...

«Մնաւք Ամենապատիւ Տէրութեանդ
քարեմադքու ծառայք՝
հալածեալք քրիստոնեայքս»

1846 Յունուար 22

Որպէսզի ընթերցողներ կարենան յստակ եւ բաղդատական պատկեր մը ունենալ, հարկ կը տեսնենք հոս արտադրել Նիկիական Հանդանակը, որ Դ. դարուն Հաստատուած է Տիեզերական Ժողովներու կողմէ եւ պաշտօնական հաւատամքը դարձած ընդհանրական եկեղեցիի :

«Հաւատամք ի մի Աստուած, ի Հայրն ամենակալ, յարքիչն երկնի եւ երկրի, երեսելեաց եւ աներեսոյքից :

«Եւ ի մի Տէր Յիսուս-Քրիստոս, յորդին Աստուծոյ, ծընեալն յԱստուծոյ հօրէ միածին, այսինքն յէութենէ Հօր: Աստուած յԱստուծոյ, լոյս ի լուսոյ, Աստուած նշմարիտ յԱստուծոյ նշմարտէ ծնունդ եւ ո՛չ արարած : Նոյն ինքն ի բնութենէ Հօր, որով ամենայն ինչ եղեւ յերկինս եւ ի վերայ երկրի, երեսելիք եւ աներեսոյք: Որ յազազս մեր մարդկան եւ վասն մերոյ փրկութեան իջեալ յերկնից՝ մարմնացաւ, մարդացաւ, ծնաւ կատարելապէս ի Մարիամայ սրբոյ կուսէն Հագուովն Սրբով: Որով էաւ մարմին, հոգի եւ միտ, եւ զամենայն որ ինչ է ի մարդ՝ նշմարտապէս եւ ո՛չ կարծեօք: Զարչարեալ, խաչեալ, քաղեալ, յերբորդ աւուր յարուցեալ, ելեալ ի յերկինս նստիմ մարմնովն՝ նստաւ ընդ աջմէ Հօր: Գալոց է նովին մարմնովն եւ փառօք Հօր ի դատել գկեղանիս եւ զմեռեալս, որոյ քաճաւորութեան ոչ գոյ վախճան :

«Հաւատամք եւ ի Սուրբ Հոգին, յանեղն եւ ի կատար-

եալն, որ խօսեցաւ յՕրէնս եւ ի Մարգարէս եւ յԱւետարանս,
որ էջն ի Յորդանան, քարագեաց զԱռաքեալսն եւ բնակեցաւ ի
Սուրբոն:

«Հաւատաւմ եւ ի մի միայն Ընդհանրական եւ Առաքելա-
կան Սուրբ Եկեղեցի.

ի մի Մկրտութիւն,

յԱպաշխարութիւն,

ի Քաւութիւն եւ ի Թողութիւն մեղաց,

ի Յարութիւն մեռելոց,

ի Դատաստանն յաւիտեանից հոգւոց եւ մարմնոց,

յԱրքայութիւն երկնից

եւ ի կեանսն յաւիտեանականս:

«Իսկ որք ասեն՝ Էր երբեմն յորժամ ո՛չ էր Որդին, կամ
Էր երբեմն յորժամ ո՛չ էր Սուրբ Հոգին, կամ յոչ էից եղեմ
կամ յայլմէ եւրօքեմէ ասեն լինել զՈրդին Աստուծոյ եւ կամ
զՍուրբ Հոգին, եւ թէ՛ փոփոխելիք են կամ այլայլելիք, գայն-
պիսիսն նգովէ Կաթողիկէ եւ Առաքելական Սուրբ Եկեղեցի:

Իսկ մեք փառաւորեցումք որ յառաջ քան զյաւիտեանս,
երկիր պագանելով Սրբոյ Երրորդութեան եւ մի Աստուածու-
թեան Հօր եւ Որդւոյ եւ Հոգւոյն Սրբոյ այժմ եւ միշտ եւ յա-
ւիտեանս յաւիտեանից. Ամէն: (6)

*Ինչպէս յայտարարութենէն կը յայտնուի, Նիկիական այս
հանգանակը ընդունած են Բարեպաշտից Միաբանութեան անդամ-
ները, որոնք նաեւ կոչուած են «Բողոքական» կամ «Աւետարանա-
կան», տակաւին Աւետարանական պաշտօնական Եկեղեցին ծնունդ
չառած: Նիկիական հանգանակը ուղղակի Աստուածաշունչին վրայ
հիմնուած հաւատքի դաւանութիւն է, որով Հայ Աւետարանակա-
նութեան նախակարգայեաները կ'ապացուցանեն թէ՛ դաւանական
զետնի վրայ ոչ մէկ տարբերութիւն ունէին Մայր Եկեղեցիէն: Ար-
դարեւ անոնց նախնական յայտարարութեան մէջ ոչինչ կայ ժխտող
կամ հակասող Նիկիական հանգանակի կէտերը, այն հանգանակին,
որ Մայր Եկեղեցիի պաշտօնական հաւատքի դաւանութիւնն է: Հա-*

6) Բարգէն Կաթողիկոս, *Քրիստոնէական, Ամբիլիաս*, էջ 15. (Մանօք-
սրկորդ յաւելումը, կ'ըսուի թէ, Գրիգոր Լուսաւորիչ ի՞նք կատարած է:
Պ. Ն. Տ.):

կառակ այս իրողութեան սակայն, ինչ ինչ պատճառներով անբաղձալի մթնոլորտ մը ստեղծուեցաւ երկու կողմերուն որդեգրած դիրքին պատճառով:

Որպէսզի կարենանք աչքի առաջ ունենալ երկուստեք դիրքերու կարծրացման արդիւնք եղող ու իրարու հակադրուած այդ երկու հանդանակները, կ'արժէ որ յաջորդաբար ներկայացնենք զանոնք, ու ապա վեր առնենք առանձնապէս՝ վիճելի կէտերը: Ասոնցմէ առաջինը հրապարակուած է Մատթէոս Պատրիարքին կողմէ ու տրուած տանկէց քահանաներուն, որպէսզի անոնք ստորադրել տան զայն անոնց, որոնք ընդունին էին «նորադանդ խարերայլց մոլար քարողութիւնները» բայց զղջալով կ'ուզէին վերադառնալ «անարատ Հայաստանեայց Ս. Եկեղեցւոյն դիրկը...»: (7)

ՄԱՏԹԷՈՍ ՊԱՏՐԻԱՐԿԻ «ՆՈՐ ԴԱՒԱՆԱԳԻՐԸ»...

1. Կը խոստովանի՞ս եւ կ'ընդունի՞ս որ միայն հաւատքը մարդս չկրնար փրկել, այլ հաւատքին հետ բարեգործութիւնն ալ պիտի պէտք ըլլայ, եւ քրիստոնէի մը ուրիշ հաւատք ունենալու նշան՝ բարի գործեր չեն, այլ ընդհանուր եկեղեցւոյ հաւատացածին համաձայն դաւանութիւն տալն է:

2. Կը խոստովանի՞ս եւ կ'ընդունի՞ս որ Քրիստոսի եկեղեցին այս աշխարհիս մէջ իրենց հաւատքը յայտնի դաւանող եւ չծածկող հաւատացեալ տեսանելի միութիւնն է՝ որ զինուորեալ եկեղեցի կ'ըսուի, եւ այն Ս. Եկեղեցւոյն գլուխը Քրիստոսն է, եւ Հոգւոյն սրբոյ առաջնորդութեամբ կ'առաջնորդուի եւ միևեւր ցկատարած պիտի չդադրի եւ չպիտի պակսի եւ ամենեւին սխալած չէ եւ հնար չէ որ սխալի, եւ ամենեւին անանկ ճշմարտութիւն մը չկայ՝ որ Ս. Գրոց մէջ զբրբանք ըլլայ ու Ս. Եկեղեցին գիտցած ըլլայ:

3. Խոստովանի՞ս եւ ընդունի՞ս եկեղեցւոյ եօթն խորհուրդները՝ որք են Մկրտութիւն, Դրոշմ, Ապաշխարհութիւն, Հաղորդութիւն, Ձեռնադրութիւն, Պսակ եւ Վերջին Օծում: Եւ եթէ այս խորհուրդները որ եւ իցէ քրիստոնեայ չկրնար տալ, այլ օրինաւոր ձեռնադրութեամբ կաթողիկոս, եպիսկոպոս եւ քահանայ ըլլալու է որ անոնք միայն իշխանութիւն ունին տալու, եւ այն իշխանութիւնը Քրիստոսէ առած են իրենց ձեռնադրողին միջնորդութեամբը:

7) Իւսիւմեան, Ծագումն եւ Ընթացք..., էջ 154:

4. Խոստովանի՞ւս եւ ընդունի՞ւս, որ մարդ մը յաւիտենական փրկութիւն ժառանգելու համար մկրտուելու է, եւ չմկրտուողը եկեղեցիէն դուրս է, եւ փրկութիւն չունի. թէ՛ եւ ամենեւին մեղք մը զործած չըլլայ, նոյնպէս մինչեւ որ իր զործած մեղքերը քահանային առջեւ ամէն մէկ պարագաներովը եւ կատարեալ զղջումով խոստովանի եւ քահանային դրած ապաշխարանքին յանձնառու չըլլայ նէ, ամենեւին մեղացը թողութիւն եւ արձակում չկրնար ունենալ. եւ յաւիտենական փառաց արժանի չըլլար: Չէ՛ թէ որ խոստովանած ըլլայ եւ ապաշխարանքը չկատարած իքէն կամ յետ խոստովանութեան թեթեւ եւ ակամայ մեղքով մը մեռնի ալ նէ, անանկներուն հոգին՝ Ս. Եկեղեցւոյ ազօթքովն ու անմահ պատարագաւ եւ յատուկ ողորմութիւնով կը մաքրուի, եւ յաւիտենական փառաց արժանի կ'ըլլայ:

5. Խոստովանի՞ւս եւ ընդունի՞ւս, որ Ս. Հաղորդութեան Խորհուրդը Յիսուս Քրիստոսի ճշմարիտ մարմինն ու արիւնն է, եւ ո՛վ որ այս հաւատքով չհաղորդուի ո՛ր անիկա յաւիտեանակամ դատապարտութեան մէջ է:

6. Խոստովանի՞ւս եւ ընդունի՞ւս, որ Ս. Կոյս Մարիամ Քրիստոս Աստուած ծնանելով, Աստուածածին է, եւ թէ՛ ծնանելու ատենը թէ՛ ծնանելէն ետքը կուսութիւնը անխախտ մնաց, միշտ կոյս է, եւ ամէն սուրբերէն վեր պատուելու արժանի է: Նոյնպէս Քրիստոսի Աստուածային արեամբը ներկուած Ս. խաչափայտը եւ ուրիշ Ս. եւ օծեալ խաչերն ալ անոր պատկերն ըլլալով երկրպագելի են: Նոյնպէս սրբոց բարեխօսութիւնը Աստուծոյ առջեւ ընդունելի է, եւ անոնց մասունքները եւ օծեալ պատկերները յարգութեան արժանաւոր են: Եւ Աստուած՝ թէ՛ Ս. Խաչին եւ թէ՛ Սրբոց մասունքներուն միջնորդութեամբը միշտ հրաշքներ կը զործէ:

7. Խոստովանի՞ւս եւ ընդունի՞ւս որ եկեղեցիի հաւատալ ըսելը՝ Քրիստոսի ընդհանրական Ս. եկեղեցւոյն միաբան հաւատացած բաներուն եւ անոր հաւատացածին պէս հաւատալ ըսել է, եւ դուռն ալ նոյն մտքով Ս. եկեղեցւոյն կը հաւատա՞ւս եւ եկեղեցւոյ Աստուածաշնորհութեան արտաքին արարողութիւնները եւ քրիստոնէական ծէսերը եւ բոլոր պատուիրանները՝ Ս. առաքեալներէն եւ անոնց հետեւող Ս. Հայրապետներէն աւանդուած ըլլալով՝ կը յարգե՞ս եւ կատարելու ու պահելու յանձնառու կ'ըլլա՞ս:

8. Խոստովանի՞ւս եւ ընդունի՞ւս որ Ս. Եկեղեցւոյ մէջ իրարմէ տարբեր պաշտօնէի եւ իրարմէ վեր իշխանութեան

կարգեր կան. դպրութիւն, սարկաւագութիւն, քահանայութիւն, եպիսկոպոսութիւն, պատրիարքութիւն, եւ կաթողիկոսութիւն, եւ ամէն ազգի պատրիարքներն ու կաթողիկոսները Քրիստոսի փոխանորդներն են Ս. եկեղեցին հովուելու եւ բարեկարգութեան մէջ կառավարելու. բայց այս հովիւներուն մէկուն վարքը թէ որ գէշ ըլլայ, անոր կառավարած եկեղեցին հաւատոյ մէջ սխալած չըլլար ամենեւին եւ ընդհանուր եկեղեցւոյ արատ մը չգար:

9. Կը նշովե՞ս եւ կը հրաժարի՞ս այն մարդէն եւ այն ընկերութենէն, որ կը քարոզէ թէ ընդհանուր եկեղեցւոյ միաբան ընդունած հաւատքին մէջ մոլորութիւն մտած է, եւ Ս. Հոգին ինծի այսպէս հասկցուց ըսելով Ս. Գրոց միտք եկեղեցւոյն սորվեցուցածէն օտար կերպով կը բացատրէ, եւ իրեն թեւադրող մոլորութեան հոգին իբրեւ Ս. Հոգին Աստուած կը խոստովանի եւ անոր հաւատքով՝ Ս. Աստուածածնի Քրիստոսածին կ'ըսէ, եւ միշտ կոյս ըլլալը կ'ուրանայ, եւ Ս. Խաչին երկրպագութիւն ընելը եւ Սրբոց մասունքներն ու օծուած պատկերները յարգելը եւ սուրբները առ Աստուած բարեխօս բռնելը կոռուպտութիւն համարելով՝ Քրիստոսի Ս. Եկեղեցին կռապաշտ կը համարէ, եւ անոր Աստուածպատկեան արարողութիւնները եւ պատուիրանքները բոլորը իբրեւ աւելորդապաշտութիւն կը մերժէ, Աստուծոյ հրաշք գործելը չընդունելով՝ Անոր անհուն զօրութեանը չափ կը դնէ: Ապանկ մոլորութեան հետեւողները իբրեւ ամբարիշտ եւ Հոգւոյն Սրբոյ հայհոյիչ եւ թշնամի Աստուծոյ եւ ամենայն սրբոց նորա կը մերժե՞ս եւ կը նշովե՞ս եւ կը հրաժարիս բոլորէն: (Բովոք ընդգծումները մերն են — Պ. Ն. Ա.)» (8)

Անշուշտ նկատելի է Մատթէոս Պատրիարքի այս հանդանակին մէջ կաթողիկէ վարդապետութեան ազդեցութիւնը: «Մատթէոսի գրուածոց մէջ», իրաւամբ դիտել կու տայ Մեղիքսէդ վրդ. Մուրատեան, «խիստ շատ հակասութիւններ կան, որ կամելով Հայաստանեայց Եկեղեցին պաշտպանել բողոքականութեան դէմ՝ տեղ տեղ բոլորովին անգիտաբար խորասուզուած է պապականութեան մէջ» (9)

8) Իւքիմեան, Մազումն եւ Ընթացք..., էջ 156:

9) Մելիքսէդ վրդ. Մուրատեան, Պատմութիւն Հայաստանեայց Առաքելական Սուրբ Եկեղեցւոյ, Երուսաղէմ 1872, էջ 616-617:

Ասոր իբրեւ հակազդեցութիւն, նորակազմ «Հայաստանեայց Աւետարանական Եկեղեցին» հրատարակեց գրքոյկ մը՝ Միսիոնարութեան ներշնչումով, ուր ի միջի այլոց ներկայացուեցաւ վարդապետական հանգանակ մը, զոր ստորագրելու էին անոնք, որոնք կ'ուզէին միանալ այս նոր եկեղեցիին: Հետեւեալ տասներկու կէտերը կը պարզեն Աւետարանական հաւատքի վարդապետութիւնը:

1. Կը հաւատա՞ս միակ կենդանի ու նշմարիտ Աստուծոյ գոյութեան, որ Ստեղծիչ, Պահպանիչ եւ Կառավարիչ է Տիեզերքի. ամենակարող, ամենագէտ, ամենաւրեք, իմեացոյ, անկախ, անփոփոխելի. տէր է ամեռն բարութեան, իմաստութեան, սրբութեան, արդարութեան, ողորմութեան եւ նշմարտութեան, նաեւ պաշտամունքի միակ առարկան:

2. Կը հաւատա՞ս որ Աստուած գոյ է երեք անձնաւորութիւններով, Հայրը, Որդին, եւ Սուրբ Հոգին, եւ թէ այս բոլորը մէկ Աստուած են:

3. Կը հաւատա՞ս թէ Հին եւ Նոր Կտակարաններու սուրբ գիրքերը Աստուծոյ ներշնչումով գրուած են, ու իր կամքին յայտնութիւնն են մարդուն, ու բաւարար եւ միակ կանոնն են հաւատքի ու կեանքի:

4. Կը հաւատա՞ս թէ մարդկային սեռը իր բնական վիճակին մէջ գուրկ է սրբութենէ ու ամբողջովին ապակամած ու արժանի աստուածային արդար գայրոյթին:

5. Կը հաւատա՞ս թէ Տէր Յիսուս Քրիստոս կատարեալ Աստուած ու կատարեալ մարդ է, մեղաւորներու միակ Փրկիչը, եւ միակ միջնորդն ու բարեխօսը Աստուծոյ եւ մարդուն միջեւ: Թէ Անիկա, իր կատարեալ հնազանդութիւնով, տառապանքով ու մահով մեղքի համար կատարեալ քաւութիւն ըրաւ, այնպէս որ, ամէն ով որ հաւատայ իրեն՝ վստահաբար պիտի փրկուի, եւ թէ ուրիշ ոչ մէկ զոհ կայ մեղքի համար:

6. Կը հաւատա՞ս թէ մարդուն բացարձակ անօրէնութեան իբր հետեւանք, անհրաժեշտ է որ բոլոր մարդիկ վերջապէս ծնին Սուրբ Հոգիին զօրութիւնով, որպէսզի փրկուին:

7. Կը հաւատա՞ս թէ մենք կ'արդարանանք միայն Քրիստոսի արդարութիւնով՝ հաւատքով եւ ոչ թէ ծոմապահութեամբ, բարեգործութեամբ, ապաշխարանքով եւ կամ մեր ուրիշ գործերով: Նաեւ՝ մինչ բարի գործերը անբաժանելի են իրական հաւատքէն, անոնք երբեք փրկագործական առաքի՛նութիւն չեն սեպուիր Աստուծոյ առջեւ:

8. Կը հաւատա՞ս թէ սրբութեան կեանքը, ու մեր ունեցած զանազան պարտականութեանց խղճամիտ կատարումը՝ Աստուծոյ, մարդոց եւ մեր անձեռնուն հանդէպ, ոչ միայն տեւապէս անհրաժեշտ է բոլոր հաւատացեալներու համար, հապա մաքու էական է քրիստոնէական նկարագրիի համար:

9. Կը հաւատա՞ս թէ Աստուծոյ զատ ոչ մէկ էակ պէտք է պաշտուի կամ երկրպագութեան արժանանայ, եւ թէ Սուրբ Երրորդութեան իւրաքանչիւր անձը արժանի է մեր պաշտումիւն, որ ընդունելի ըլլալու համար պէտք է գործադրուի ուրիշ ոչ մէկ միջնորդէ՝ ըստ միայն Յիսուս Քրիստոսի միջնորդ. եւ թէ գործածութիւնը մասունքներու, պատկերներու, խաչներու եւ որեւէ տեսակ պատկերներու՝ որեւէ պաշտամունքի տեսն, նաեւ սուրբերու բարեխօսութիւնը հակառակ է սուրբ դրոց ու խիստ անհաճոյ՝ Աստուծոյ. նաեւ մեռեալին համար աղօթելը չէ արտօնուած Աստուծոյ խօսքին մէջ:

10. Կը հաւատա՞ս թէ մեռելներու յարութիւն կայ՝ թէ՛ արդարիւն, թէ՛ ալ մեղաւորիւն, մաքու վերջին դատաստան: Եւ թէ՛ ուրախութիւն կայ արդարիւն ու պատիժ՝ չարիւն, որ կը սկսին մեռնելուն ու կը շարունակուի յաւիտեանապէս:

11. Կը հաւատա՞ս թէ հաւատացեալներ՝ ինչ ալ ըլլայ տնոց թիւը, երբ կաղմակերպուին, կը կաղմեն Քրիստոսի եկեղեցի մը, որուն միակ Գլուխը Քրիստոս ինք է: Նաեւ՝ Քրիստոսի եկեղեցիին Սուրհուրդներն են միայն Մկրտութիւն եւ Հաղորդութիւն, առաջինը իրրեւ ուխտին կնիքը, նաեւ նշան մը Ս. Հոգիին մաքրարար գործունէութեան, ու ապացոյցը անձին տեսանելի եկեղեցիին միանալուն, իսկ երկրորդը՝ տեսանելի խորհրդանշան մը Քրիստոսի մահուան, անոր յաւերժական քաջարար սիրոյն, եւ ուխտ մը՝ միացման եւ հաղորդակցութեան անոր եւ բոլոր ճշմարիտ հաւատացեալներու հետ:

12. Կը հաւատա՞ս թէ Աւետարանը՝ Քրիստոսի կողմէ նշանակուած էական միջոցն է մարդոց փրկութեան, ու իր ժողովուրդին հոգեւոր դաստիարակութեան համար. թէ՛ եկեղեցիին պարտականութիւնն է գործադրել Փրկիչին պատուէրը. — «Գացէ՛ք ամբողջ աշխարհը ու փարոզեցէ՛ք աւետարանը ամէն արարածի (Բոլոր ընդդժուաները մերն են — Պ. Ն. Տ.)» (10)

Աչալուրջ ընթերցողի մը համար շատ դժուար պիտի չըլլայ զատորոշել վարդապետական կամ աստուածաբանական այն տարրերութիւնները, որոնք երեւան կու գան իրարու հակադրուած այս հանդանակներուն մէջ: Եկեղեցական պատմութեան մէջ հաւատոյ հանդանակներու բանաձևումի պարագաները պաշտպանողական քայլեր եղած են հերետիկոսութեան կամ սխալ վարդապետութիւններու դէմ: Ինչպէս նշեցինք, այսպիսի պայմաններու մէջ յաճախ անխուսափելի կը դառնայ՝ երկու կողմերուն համար՝ անսեղիտալի կարծրութիւնը: Ահա թէ ինչո՞ւ Մատթէոս Պատրիարքին հանդանակին մէջ կը գտնենք շեշտուած աւանդապաշտութիւն, իսկ Աւետարանական հանդանակին մէջ՝ շեշտուած դրապաշտութիւն եւ խստակրօնութիւն: Մինչ մէկ կողմէն Մատթէոս Պատրիարք արդարաւորի մտաւարտութեամբ պատնէշ կը կանգնէ Բողոքական ազատականութեան դէմ, անդին՝ միաբնակներէ ներշնչուած եւ բռն նախանձաւորութեամբ լեցուած՝ քանի մը Հայ Աւետարանական առաջնորդներ վարդապետական պարիսպներ կը բարձրացնեն նորակազմ եկեղեցիին շուրջը:

Առանց դատապարտելու կողմերէն մէկը կամ միւսը, ջանաք վեր առնել այն հիմնական սկզբունքները, որոնց տրամաբանական հետեւողութիւնը ծնունդ տուած է Հայ Աւետարանական առանձնայատկութիւններուն: Այս պարագային, մեր քննարկումին երկու բեւեռները կը կազմեն Մատթէոս Պատրիարքի հրապարակած հանդանակը եւ Աւետարանական հանդանակը:

ՍԿՋՐՈՒՆՔՆԵՐ ՈՐՈՆՔ ԾՆՈՒՆԻ ՏՈՒԱԾ ԵՆ ՀԱՅ ԱԻԵՏ. ԱՌԱՆՁՆԱՅԱՏԿՈՒԹԻՒՆՆԵՐՈՒ

ԱԻԵՏԱՐԱՆԸ ԻԲՐԵԻ ԳԵՐԱԳՈՅՆ ՀԵՂԻՆԱԿՈՒԹԻՒՆ

Հայ Աւետարանական եկեղեցիի հրապարակած հանդանակին երրորդ կէտը կը հաստատէ թէ Աստուածաշունչը Աստուծոյ «կամփին յայտնութիւնն է մարդուն ու բաւարար եւ միակ կառննն է հաւատքի եւ կեանքի»: Ասով հանդանակը բանաձևողներ կը ժխտեն եկեղեցիին ու անոր աւանդութիւններուն հեղինակութիւնը: Ուրիշ խօսքով, դաւանանքի կամ վարդապետութեան ուղիղ կամ սխալ ըլլալը որոշող հեղինակութիւնը Աւետարանն է, Յիսուս Քրիստոսի եւ առաքեալներուն ուսուցումներն են եւ ոչ թէ ընդհանրական ժողովներու բանաձևած հանդանակները, կամ դարերու ընթացքին ու յարափոփոխ պայմաններու ներքեւ եւ յաճախ պարտադրաբար ընդունուած աւանդութիւնները:

Հայ Աւետ. Եկեղեցիի այս սկզբունքը թու՛մը կը կանգնէ Մատթէոս Պատրիարքին այն յաւակնութեան դէմ՝ որուն համաձայն եկեղեցին «ամենեւին սխալած չէ եւ հնար չէ որ սխալի, եւ ամենեւին ամանկ ճշմարտութիւն մը չկայ որ Ս. Գրոց մէջ գրուած ըլլայ ու Ս. Եկեղեցին գիտցած չըլլայ» (Տես՝ Մատթէոս պատրիարքի Հանգանակին յօդ. 2-ը) :

Կրնայ անմիջապէս մէջտեղ դրուիլ Մայր Եկեղեցիին կողմէ Եօթը Խորհուրդներու ընդունման պարագաները : Օրմանեան Պատրիարք կ'ընդունի թէ Առաքելական Եկեղեցին առաջին անգամ Լատին քարոզիչներէն լսած է այդ մասին, թէ՛ ԺԲ. դարու կիսուն մասնաւոր ճիշդ թափուած է Եօթը Խորհուրդներու վարդապետութիւնը պարտադրել բոլորին : (11) Իսկ Բարգէն Կաթողիկոս կը խոստովանի թէ «Ուղղակի Տէր Յիսուս-Քրիստոսէ հաստատուած խորհուրդները երկու են. Հաղորդութիւն եւ Մկրտութիւն : Մնացած հինգը յետոյ աւելցած են այդ երկուքին վրայ» : (12) Կարելի է հարցնել թէ Եկեղեցին այս վարդապետութիւնը ընդունելէ՞ աւաջ սխալի մէջ էր թէ ոչ ընդունելէ ետք սխալի մէջ ինկաւ :

Այլ չխօսինք այսպէս կոչուած Տիեզերական Ժողովներու ընթացքին պատրաստուած հանգանակներու մասին, ուր յաճախ պետական իշխանութիւններու ուղղակի միջամտութեամբ եւ կամ Աթոռի տիրանալու հեռանկարով ինչ ինչ վարդապետութիւններ փոփոխութիւններ կրած են :

Երբ ընդունուի Աւետարանի Գերագոյն Հեղինակութիւնը, անկասկած փուլ կու դայ կղերապետութիւնն ու նուիրապետութիւնը, ինչպէս նաեւ Առաքելական Յաջորդականութեան վարկածը, իրենց տեղը տալու բոլոր հաւատացեալներու քահանայութեան ըմբռնումին : Կը մերժուին նաեւ այն բոլոր վարդապետութիւններն ու աւանդութիւնները, որոնք ընդհանրապէս ընկերաբանական, քաղաքական, դիտական եւ մշակութային ըմբռնումներու եւ պայմաններու արտադրութիւնը եղած են :

Աւետարանի Գերագոյն Հեղինակութեան ճանաչումը մղած է Հայ Աւետ. Եկեղեցին որ կեդրոնական տեղ տայ իր պաշտամունքին մէջ Աւետարանի քարոզութեան, ու ասիկա՝ Ժողովուրդին հասկցած լեզուով : Նաեւ, Ժողովուրդին ձեռքը տայ Աստուածաշունչը, որ Թարգմանուած է Ժողովրդային հայերէնի, ու հասկնալի դարձած բոլորին :

11) Օրմանեան, Հայոց Եկեղեցին, էջ 104 :

12) Բարգէն Կաթողիկոս, Քրիստոնէական, էջ 109 :

Կ'արժէ հոս երկու մէջբերումներ ընել հայ եկեղեցիի տիտան-ներէն՝ Գրիգոր Լուսաւորիչէ եւ Գրիգոր Նարեկացիէ:

«Պիտոյ է մեզ միշտ դաստիարակութիւն Աւետարանին»,
Կ'ըսէ Լուսաւորիչ, «ի հրահանգել զմեզ ի լուսաւորութեան կարգս, գլխաւորապէս ի շնորհաց Սուրբ Հոգւոյն մշմարտութեան, անսցում գլխաւորապէս արդարութեան սուրբ սրտի եւ ուղղափառ հաւատով յԱստուած:

«Վասն այսորիկ դադարեցումք ի դատարկ եւ ի վայրապար քննութենէ, եւ գիտ երթիցումք զխրատուց գրոց սրբոց հնոյն եւ նորոյս, զի ես եմ ասէ Աստուած եւ չիք այլոք որ պատմէ զիրաւունս զի նովաւ կեամք եւ շարժիմք եւ եմք, նմա լուրիցումք որ փրկէ զմեզ յամենայն վտանգից եւ փոխէ արքայութիւնն երկնից»։ (13)

Իսկ Նարեկացին այսպէս կ'աղօթէ. —

Շնորհ արա՛ մաեւ ինձ՝ մեղաւորիս, որ ես էլ խօսեմ համարակութեամբ

Կենդանաբար խորհուրդն աւետեաց Աւետարանիդ,
 Արագաթոյիչ մտքի ընթացքով անցնելով անհուն աստա-րեգմերով

Քեզնից ներշնչումս կտակարանների:

Եւ երբ ձեռնարկեմ ես հանդիսաւոր մեկնաբանութեան՝
 Հասնի՛ր թող որ քո գրութիւնը նախ, իր ժամանակին ներշնչելով ինձ՝

Քեզ արժանիս, պիտանին եւ համելին՝

Քո աստուածութեան փառքի գովեստի,

Ինչպէս մաեւ Կաթուղիկէ՛ն Եկեղեցու կատարեալ շինու-թեան համար։ (14)

**ԱՒԵՏԱՐԱՆԱԿԱՆ ԵՐԿՐՈՐԴ ՍԿԶԲՈՒՆՔԸ ՔՐԻՍՏՈՍԻ ԱՆՁԻՆ
 ԲԱՒԱՐԱՐՈՒԹԻՒՆՆ Է՝ ՄԱՐԴՈՒՆ ՓՐԿՈՒԹԵԱՆ ՀԱՄԱՐ**

Դարձեալ յիշենք թէ այս սկզբունքը կամ վարդապետութիւնը մենաշնորհը չէ Աւետարանական Եկեղեցիին, հապա քրիստոնեայ բոլոր եկեղեցիները կը դաւանին եւ կ'ուսուցանեն այս ճշմարտու-

13) Գրիգոր Լուսաւորիչ, «Յաճախապատում եւ ճառք», Վեներիկ 1838, էջ 6:

14) Գրիգոր Նարեկացի, *Մատեն Ողբերգութեան* (թրգ. Մ. Խերամեան), Երեւան 1960, էջ 151:

թիւնը: Այսուհանդերձ, Աւետարանական եկեղեցին բացարձակութեամբ աստիճանի վրայ դրած է Քրիստոսի ամսին բաւարարութիւնը՝ մարդուն փրկութեամբ ի խնդիր: Ուրիշ խօսքով, Աւետարանական եկեղեցին այսպէս կոչուած փրկչակիցներ չի ճանչնար: Այս կէտին չուրջ ոչ մէկ իրաւաստութիւն կ'ընդունի, քանի որ մեծ վստահութիւն ունի Աւետարանի տուած հաւաստիքներուն. «Վասնզի Աստուած այնպէս սիրեց աշխարհը, մինչեւ իր միածին Որդին տուաւ, որպէսզի ամէն ով որ հաւատայ՝ չկորսուի, հապա յաւիտենական կեանք ունենայ:» (15) Իսկ Պօղոս Առաքելի բերնով արուած հրահանգը՝ յուսահատութեան մատնուած ու անձնասպանութիւն ընկու վրայ եղող բանտապետին դասական պատուէր մըն է, նաեւ վկայութիւն՝ Քրիստոսով ընդունուելիք փրկութեան. «Հաւատա Տէր Յիսուս Քրիստոսի, ու պիտի փրկուիս դուն եւ քու տունդ:» (16) Կարելի է նոր Կտակարանէն բաղմամբ հատուածներ մէջբերել այս ճշմարտութիւնը ապացուցանող:

Այսպիսի փրկագործութեան համար Աւետարանական վարդապետութիւնը ոչ մէկ միջնորդ կամ գործակաւոր կը ճանչնայ: Նոր Կտակարանի մէջ ոչ մէկ հատուածի կարելի է հանդիպել, ուր Յիսուսի մայրը՝ Մարիամ՝ միջնորդ դառնայ մեղքերու թողութեան համար: Ո՛չ մէկ տեղ կը հանդիպինք «Աստուածածին» (Μητρόπου) տիտղոսին, որ տրուած ըլլայ այլապէս առաքինադարձ ու Սուրբ Հոգիին շնորհքին արժանացած Ս. Կոյսին: Ինչպէս եկեղեցական կարգ մը վարդապետութիւններ, «Աստուածածին»ի վարդապետութիւնն ալ ծնունդ առաւ բարեպաշտութեան եւ յարգանքի պարզ մէկ արտայայտութիւնէն Բ.-Գ. դարերու ընթացքին, սակայն անհրաժեշտ դարձաւ վարդապետութեան վերածել զայն, երբ Քրիստոսի բնութեան շուրջ վէճերը սաստկացան եւ Կիւրեղ Աղեքսանդրացին յաղթանակ տարաւ Նեստորի վրայ: Այս վերջինը առաջարկեց «Քրիստոսածին» կոչել Մարիամը, սակայն տրուած ըլլալով որ այսպիսի յորջորջում մը Յիսուսի մարդկային բնութիւնը մասամբ բաժնած պիտի ըլլար աստուածային բնութենէն, Կիւրեղ՝ Եփեսոսի Ժողովին մէջ (431 թ.) պայքարեցաւ անոր դէմ: Ուրեմն՝ Քաղկեդոնի Ժողովին մէջ (451 թ.) «Աստուածածին»ի վարդապետութիւնը հաստատուեցաւ: (17) Ժամանակի ընթացքին, «Աստուածա-

15) Աւետ. Ըստ Յովհաննու, Գլուխ Գ., հմբ. 16:

16) Գործք Ամբ., ԺԶ. 31:

17) F. L. Cross, (Ed.) *The Oxford Dictionary of the Christian Church*, London, Oxford Univ. Press, 1958, p. 1346.

ծին»ին տրուեցան գերբնական բազմաթիւ արժանիքներ եւ պաշտօններ, որոնք պատմական ոչ մէկ հիմք ունենալով հանդերձ, տրամարանական հետեւողութիւնները կղան «Աստուածածին» ասութեան:

Աւետարանական վարդապետութիւնը, ընդունելով հանդերձ Մարիամին առաքինազարդ եւ շնորհնկալ կոյս մը ըլլալը, կը նկատէ զայն ա'յն ինչ որ արձանադրուած է Աւետարանին մէջ. «Ու հրեշտակը անոր գալով՝ ըսաւ, Ողջոյն քեզ, ով շնորհնկալ կոյս, Տէրը քեզի հետ է. դուն կանանց մէջ օրհնեալ ես:» (18)

Աւետարանական վարդապետութիւնը նոյն սկզբունքէն մեկնելով, կը մերժէ նաեւ բոլոր սուրբերուն, ի միջի այլոց կղերականութեան «մենաշնորհներ»ը մեղքերու թողութիւն տալու եւ կամ միջնորդ ու բարեխօս դառնալու մարդոց եւ Աստուծոյ միջեւ: Աւետարանական վարդապետութիւնը կը մերժէ էսօքէրիսիզմը ու կը նկատէ զայն հեթանոսական ազդեցութիւն մը քրիստոնեայ եկեղեցիին վրայ, որուն խիստ տխուր եւ ծանրակշիռ հետեւանքները աւատաւորած են Քրիստոսի Մարմինը ըլլալու կոչուած եկեղեցիին դիմադիծը: Ահա՛ Պօղոս Առաքեալի վկայութիւնը Քրիստոսի եւ իր պաշտօնին մասին. —

«Վասնզի այն է աղէկը ու ընդունելին մեր Փրկիչ Աստուծոյն առջեւ, որ կ'ուզէ քէ ամէն մարդիկ փրկուին ու մշմարտութիւնը նանչնալու գան: Քանզի մէկ Աստուած կայ, ու մէկ միջնորդ Աստուծոյ ու մարդոց մէջտեղ, Քրիստոս Յիսուս մարդը, որ իր անձը ամէնուն տեղ փրկանք տուաւ՝ իր ատենին վկայութիւնն ըլլալու, որու ես քարոզիչ ու առաքեալ դրուեցայ, (մշմարիտ կ'ըսեմ Քրիստոսով սուտ չեմ խօսիր,) հեթանոսներուն վարդապետ եղայ հաւատով ու մշմարտութիւնով:» (19)

ՓՐԿՈՒԹԻՒՆԸ ԱՍՏՈՒԾՈՅ ԾՆՈՐՀՔՆ Է ՔՐԻՍՏՈՍԻ ՀԱՒԱՏԱՑՈՂ ԻՒՐԱՆՁԻՒՐ ՄԵՂԱՒՈՐԻՆ

Ասիկա հիմնական երրորդ սկզբունքն է Աւետարանական վարդապետութեան: Տարակոյս չկայ որ Հայց. եկեղեցիի մեծանուն աստուածաբաններ խօսած ու գրած են թէ փրկութիւնը հաւատքով ստացուած Աստուծոյ շնորհքն է: Կարելի է բազմաթիւ վկայութիւններ մէջբերել հոս Գրիգոր Լուսաւորիչէ, Գրիգոր Նաբեկացիէ, Գրիգոր Տաթեւացիէ, Ներսէս Շնորհալիէ, որոնք հաւատ-

18) Աւետ. Ըստ Ղուկասու Ա. 28:

19) Ա. Թղթ. Պօղոսի Առաք. 8 առ Տիմ., Բ. 3-7:

քով փրկութեան մասին գրած են եւ խօսած: Սակայն անոնք միա-
ժամանակ յիշած են եկեղեցիին խորհուրդներուն անհրաժեշտութիւ-
նը՝ մեղքերու փրկութեան համար:

Մատթէոս Պատրիարքի «Նոր Դաւանադիր»ը բացարձակու-
թեան աստիճանին դրաւ խորհուրդներու դերը: Օրինակ, մէկը ա-
ռանց մկրտուելու չի կրնար յաւիտենական փրկութեան տիրանալ:
Առանց իր մեղքերը քահանային խոստովանելու, որոշուած ապաշ-
խարմէք կատարելու եւ քահանային կողմէ մեղքերու թողութիւն
ստանալու չի կրնար փրկուիլ: Միւս կողմէն սակայն, մեղաւորը իր
մահուընէ ետք իսկ կրնայ փրկուիլ, եթէ եկեղեցին (կղերականու-
թիւնը) պատարագ մատուցանէ, նաեւ յատուկ աղարկութիւն կա-
տարուի վախճանեալին յիշատակին (Տես՝ յօդ. 4): Ինչպէս կը հե-
տեցուի, մարդ-միջնորդի դերը՝ խորհուրդներու մատակարարման
ճամբով՝ այնքան շեշտուած է որ Գրիստոսի շնորհքով փրկութեան
հաւատքը նսեմացուած է չքանալու աստիճան:

Հայ Աւետարանական վարդապետութիւնը փրկութեան հար-
ցին շուրջ ունի դաւանական ուժգնութիւն, այսինքն, երբ մեղաւո-
րը սրտով զղջայ ու բերնով խոստովանի ու ներում խնդրէ Աստուծ-
մէ, փրկութեան անհրաժեշտ պայմանները գործադրած կ'ըլլայ:
Աւելի շեշտակի ընելու համար մեր հաստատումը, յայտնենք թէ
մեղաւորը փրկուելու համար պէտք չունի ո՛չ մկրտութեան եւ ոչ ալ
հաղորդութեան, որով, եթէ ամբողջացնէ ան վերի պայմանը - հա-
ւատալ Գրիստոսի փրկարար շնորհքին ու խոստովանելով դարձի
գալ - ու մեռնի նոյնիսկ առանց բարի գործ մը ընելու առիթը ու-
նենալու, անոր փրկութիւնը իրագործուած կ'ըլլայ: Այս վարդա-
պետութեան ծնունդ տուող դաւանութիւնը այն է թէ՛ Աստուած
ինք նախաձեռնարկ եղած է մեղաւորին փրկութեան նկատմամբ, ու
տակաւին ի՛ր նախաձեռնութիւնն է որ կարելի կը դարձնէ մեղաւո-
րին դարձի գալը: Իսկ փրկութեան կեանքը կը զարգանայ, կը ճո-
խանայ եւ կը զօրանայ՝ ինչպէս անհատական աղօթքով եւ Աս-
տուծոյ խօսքին սերտողութիւնով, բայց նաեւ եկեղեցական ու հա-
ւաքական պաշտամունքով, եւ աւետարանչական գործօն ծառայու-
թիւնով:

ԲՈՂՈՐ ՀԱՒԱՏԱՑԵԱԼՆԵՐՈՒ ՔԱՀԱՆԱՅՈՒԹԻՒՆԸ
ՁՈՐՐՈՐԴ ՀԻՄՆԱԿԱՆ ՍԿՋԲՈՒՆՔՆ Է
ԱՒԵՏԱՐԱՆԱԿԱՆ ՎԱՐԴԱՊԵՏՈՒԹԵԱՆ

Այս սկզբունքը հիմնական երկու հարցեր կը յարուցանէ՝ ե-
կեղեցիի եւ եկեղեցականի շուրջ: Ի՞նչ է եկեղեցին ու ո՞վ է եկեղե-
ցականը:

ա) «Եկեղեցիին» (Յունարէն՝ Էկլիզիա) կը նշանակէ «Ժողովք», «Հաւաքոյթ»: Հին Յոյները կը գործածէին այս բառը իրենց «քովիս» (քաղաք) տարեկան ժողովքին համար, ուր կը հաւաքուէր ամբողջ ժողովուրդը ու կը լսէր քաղաք – պետութիւնը շահագործող հարցերու շուրջ: Այս առիթով կը կատարուէին նաեւ հեթանոսական աղօթքներ եւ պաշտամունք: Սակայն անպայման կրօնական գործածութիւն չունէր բառը: Քրիստոնէութիւնը ընդունելէ ետք, Յոյներ «քրիստոնէացուցին» բառը, որ ժամանակի ընթացքին ենթարկուեցաւ բազմաթիւ փոփոխութիւններու:

Աւետարանի իմաստով, եկեղեցին հաւատացեալներու ժողովքն է, որուն Գլուխը Քրիստոս Ինքն է: Այսինքն, հաւաքուողներ Քրիստոսի անունով եւ Քրիստոսը պաշտելու եւ Անոր հնազանդելու համար կը հաւաքուին: Եկեղեցին հնազանդելով իր Տիրոջ պատուէրին, Փրկութեան Աւետարանը կը յայտարարէ եւ կը սորվեցնէ, սակայն եկեղեցին ինք փրկիչ չէ այն իմաստով որ Քրիստոսն է: Եկեղեցին կարգ մը արարողութիւններ կը կատարէ որպէսզի անոնցմով զիւրմբունելի դարձնէ Քրիստոսի փրկագործութիւնը, նաեւ անոնցմով յիշէ իր Տէրը եւ ներշնչուի Անոր կեանքով: Այդ արարողութիւնները (Պորհուրդները՝ ըստ Հայց. Եկեղեցիի) կը կատարուէին իբրեւ միջոց ճշմարտութիւն մը փոխանցելու, սակայն ժամանակի ընթացքին անոնք դարձան նպատակ՝ նոյնիսկ փրկութեան համար անհրաժեշտութիւն (Տես՝ Մատթէոս Պատրիարքի «Նոր Դասանալիքը», յօդ. 4):

Մկրտութիւնը եւ Հաղորդութիւնը՝ Աւետարանական ըմբռնումի համաձայն՝ մեղքերու թողութիւն տալու մեքենական զօրութիւնը չունին: Հապա անոնք արտաքին ձեւակերպութիւններ են՝ հոգեկան ու էական հաղորդակցութիւն ցուցանող Քրիստոս Յիսուսի հետ: Մկրտութիւնով մանուկը կամ չափահասը մաս կը կադմէ եկեղեցիին իբրեւ աստուածային այդ ընտանիքին մէկ զաւակը: Եկեղեցի եւ ծնողք պարտականութիւն կը ստանձնեն հաւատքը ուսուցանել նորեկին ու զայն հոգեւորապէս զարգացնել: Սուրբ Հոլին Ինք կը գործէ նորընծային, ծնողքին եւ հաւատացեալներու խումբին մէջ, որպէսզի այս նուիրական առաջադրութիւնը իրականանայ ենթակային կեանքին մէջ: Իսկ Հաղորդութիւնը՝ Քրիստոսի պատուէրին համաձայն կատարուող յիշատակի հոգեւոր խնճոյք մըն է, որուն մասնակցողը, Սուրբ Հոգիին ներգործութիւնով կը զգայ հաւատացեալներու միասնականութիւնը Քրիստոս Յիսուսով, որ խորհրդանշական կերպով ներկայ է Հաղորդութեան Սեղանի հացին եւ գինիին մէջ: Հաւատացեալը հաղորդուելով հացով եւ գինիով՝

կը յիշէ Տէր Յիսուսը, որ իր մեղքերուն համար խաչուած է, արինը թափած, ու մեռնելէ ետք յարութիւն առած ու երկինք առնուած է: Սակայն Ան խոստում ունի վերստին գալու եւ աշխարհը դատելու՝ արդարեաւ յաւիտեական կեանքի ու մեղաւորներու յաւիտեական դատապարտութեան համար: Ահա ասոնք են այն «Սորհուրդ»-ները, որոնք կը պարզուին հաղորդութեան սեղանին շուրջ, ինչպէս նաեւ մկրտութեան արարողութիւնով:

բ) Եկեղեցականը ան է որ իր անձը նուիրած է եկեղեցին նպատակը իրագործելու, ու առ այդ աստուածային կոչում զգացած է իր մէջ: Անկիւ «սուրբ» է այն իմաստով որ Աստուծոյ կողմէ ընտրուած ու զատուած է որպէս առաքելութեան համար, որ է քաղաքի խաչեալ եւ յարուցեալ Քրիստոսը ու Անոր միջոցով ստացուած՝ շնորհքով փրկութիւնը: Անշուշտ ան կրնայ կրթական, ընկերային, բարեսիրական եւ այլ ծառայութիւններ մատուցանել ժողովուրդին, սակայն ասոնք կրնան միջոց ծառայել փրկութեան նպատակին: Հետեւաբար, եթէ քարոզութենէ դուրս՝ միւս գործունէութիւնները արդելք կը հանդիսանան իր առաքելութեան ուղիղ գործադրութեան եւ արդիւնաբերութեան, այդ պարագային եկեղեցականը շեղած կ'ըլլայ իր ստացած առաքելութենէն:

Աւետարանական վարդապետութիւնը չի հաւատար այսպէս կոչուած «Առաքելական յաջորդականութիւն»ի: Այսինքն, առաքեալներէն սկսած ու յաջորդներուն փոխանցուած կամ փոխանցելի մեքենական զօրութեան եւ հեղինակութեան գոյութեան: Ամէն պաշտօնեայ իր արժանիքը եւ առանձնաշնորհումը կը ստանայ Սուրբ Հոգիէն: Ձեռնադրութիւնը եւ օծումը արարողութիւններ են ոչ թէ նորընծային ոյժ փոխանցելու, հապա Սուրբ Հոգիէն կանչուած անձը եկեղեցիի մէկ որոշ ծառայութեան մէջ հաստատելու համար: Ձեռնադրող եկեղեցականներ հոգեւոր որոշ արժանիք եւ հեղինակութիւն չեն փոխանցեր թեկնածուին՝ ձեռնադրութիւնով եւ օծումով, հապա աղօթք ու մաղթանք կ'ընեն որ Սուրբ Հոգին ի'նք զօրացնէ զայն եւ ստացած պաշտօնին նկատմամբ գիտակցութիւն շնորհէ անոր:

Այս իմաստով, եկեղեցականը դասակարգ չէ, հապա դասակարգը հաւատացեալներու խումբն է: Իսկ եկեղեցականը՝ հաւատացեալներու մէջ հաւատացեալ մըն է, որ կոչումով եւ դաստիարակութիւնով ատակ է առաջնորդելու, քարոզելու, եւ ժողովուրդին հոգեւոր կարիքները գոհացնելու:

Այս պաշտօնը կատարելու համար եկեղեցականը պէտք չունի ժողովուրդէն զատուելով առանձին դասակարգ մը հաստատելու:

Եկեղեցականը Քրիստոսի ծառան է, ու կը դործէ Քրիստոսի պատուէրով եւ պատասխանատու է Քրիստոսի: Սակայն կազմակերպչական դետնի վրայ կանոնաւորութիւն յառաջ բերելու համար անհրաժեշտ կը դառնայ զանազան պաշտօններու ստեղծումը, ամէն մարդու տրուած շնորհքին համաձայն: Ու քանի որ Քրիստոս է միակ միջնորդը փրկութեան համար, եւ Սուրբ Հոգին է փրկագործութիւնը յառաջ տանողը, հետեւաբար պէտք էի մնար եկեղեցիին մէջ ուրիշ ո՛չ մէկ միջնորդի: Ահա այս իրողութենէն է որ կը հաստատուի բոլոր հաւատացեալներու քահանայութիւնը, այսինքն, ամէն հաւատացեալ ինք իր քահանան է՝ Քրիստոսի վրայ ունեցած իր հաւատքով:

ԵԶՐԱԿԱՑՈՒԹԻՒՆ

Սխալ է այն տեսակէտը թէ Հայ Աւետ. նախահայրեր վարդապետական այս տարբերութիւնները մեկնակէտ դարձուցին իրենց բարեկարգչական շարժումին: Իրողութիւնը այն է թէ նախ Կ. Պոլսոյ Պատրիարքարանի շրջանակին մէջ սկսաւ բարեպաշտական – բարեկարգչական շարժումը ու վարդապետական բանաձեւումներ հրապարակուեցան միայն այն ատեն երբ շարժումին ղեկավարները ամբաստանուեցան իբրեւ հերետիկոս կամ «խաբեբայ աղանդաւորներ»:

Հայ Աւետ. Շարժումին ծնունդն ու որպէս եկեղեցի կազմաւորումը ցոյց կու տան թէ Աստուածաշունչի ընթերցումով եւ հոգեւոր խանդավառութեամբ սկսուած բարեպաշտական – բարեկարգչական շարժումը ի վերջոյ ստիպուած պիտի ըլլար ճշդել իր դիրքը դաւանական–վարդապետական հարցերու շուրջ, որպէսզի ղերծ մնար ամբաստանութիւններէ, նաեւ իր հետեւորդներուն առջեւ ուղի մը բացած ըլլար:

Ծնունդով բարեպաշտական ըլլալով մէկտեղ, Հայ Աւետ. Եկեղեցիի առանձնայատուկ վարդապետութիւնները չմնացին միայն աստուածաբանական եւ ակադեմական կալուածներու մէջ, հապաանոնք խոր անդրադարձ ունեցան Հայ կիանքի բոլոր մարզերուն մէջ:

Աւետարանական վարդապետութիւնները Հայ ժողովուրդին մէջ յառաջ բերին յեղաշրջուած մերձեցում կրօնական հարցերու, յեղաշրջուած կենցաղ, յեղաշրջուած տեսիլք եւ նուիրում:

THE PARTICULAR CHARACTERISTICS OF THE ARMENIAN EVANGELICAL CHURCH

BARKEV N. DARAKJIAN

After pointing out the direct and indirect causes of the formation of the Armenian Evangelical Church in the middle of the 19th century, the study presents the declaration of the First Armenian Protestants, the New Confession of Patriarch Matthew of Constantinople, and the Confession of Armenia's Evangelical Church in opposition to Patriarch Matthew's New Confession.

Comparing these last two Confessions, the author presents those principles which have given birth to the particular characteristics of the Armenian Evangelical Church, namely; to accept the Gospel as the highest authority; to accept Christ as the only mediator for salvation; salvation is the grace of God; and all believers are ministers of the church.